DOKOŘÁN

Linda Piknerová, David Šanc a kol.

NOVÉ MOCNOSTI GLOBÁLNÍHO JIHU

Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika a Indonésie v mezinárodním systému

edice **bod**

Linda Piknerová, David Šanc a kol.

NOVÉ MOCNOSTI GLOBÁLNÍHO JIHU

Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika a Indonésie v mezinárodním systému

DOKOŘÁN

Linda Piknerová, David Šanc a kol.

NOVÉ MOCNOSTI GLOBÁLNÍHO JIHU

Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika a Indonésie v mezinárodním systému

© Západočeská univerzita v Plzni, 2014

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Vydání knihy je podpořeno z Grantového systému Západočeské univerzity v Plzni, číslo projektu SGS-2013-030.
Kapitola „Indonésie“ vznikla s podporou Orientálního ústavu Akademie věd, v. v. i.

Druhé vydání (první elektronické).
Odpovědná redaktorka Tereza Hřibová.
Recenzovali PhDr. Radana Makariusová, Ph.D.,
a Ing. Rudolf Fürst, Ph.D.
Obálka, sazba a konverze do elektronické verze
Tomáš Schwarzbacher Zeman.
Vydalo v roce 2014 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,
jako svoji 751. publikaci (186. elektronická).

ISBN 978-80-7363-688-3

Obsah

Předmluva (*Linda Piknerová – David Šanc*) 7

Emancipace nových mocností po konci studené války
(*Linda Piknerová – Aneta Doljaková*) 15

Tradiční a nastupující mocnosti po skončení studené války
(*David Šanc*) 37

Čína (*Lenka Kudláčová*) 51

Indie (*Jiří Zákravský*) 75

Brazílie (*David Šanc*) 97

Jihoafrická republika (*Linda Piknerová*) 123

Indonésie (*Tomáš Petrů*) 147

Závěr (*Linda Piknerová – David Šanc*) 175

Seznam použitých zkratek 183

Poznámky 187

Seznam literatury 233

Internetové stránky 251

Summary 257

Rejstřík 259

Seznam autorů 261

Předmluva

Linda Piknerová – David Šanc

Diskuse o nových mocnostech (emerging powers)[1] v mezinárodním systému patří k nejaktuálnějším tématům současných mezinárodních vztahů. Emancipace zemí, které během období studené války mohly jen obtížně naplno artikulovat své zájmy, byla zahájena s koncem bipolárního rozdělení světa, kdy země řazené do globálního Jihu[2], jako jsou Čína, Indie či Brazílie, začaly (ve srovnání s předchozím obdobím) o poznání asertivněji usilovat o zvýšení své mezinárodní prestiže. Mezinárodní scéna tak byla během krátké doby doslova zaplavena množstvím analýz, zpráv a komentářů vztahujících se k vzestupu těchto zemí, o čemž názorně svědčí mimo jiné nárůst počtu expertů majících snahu se k dané problematice vyjadřovat. Vedle „nezpochybnitelné" trojice nových mocností (Čína, Indie, Brazílie) postupně vykrystalizovala skupina dalších zemí, které v nastupující epoše spatřovaly naději, jak zlepšit své mezinárodní postavení. Za nejzářnější zástupce této druhé vlny můžeme bezesporu považovat Jihoafrickou republiku či Indonésii, které se s předešlou skupinou zemí sice nemohou porovnávat co do rozlohy či ekonomické síly, přesto však o sobě dávají stále hlasitěji znát. A byly to právě nové mocnosti, které začaly výrazně formovat postbipolární mezinárodní řád, který slovy Samuela Huntingtona získal unimultipolární podobu, v níž protiváhu k americké dominanci začaly představovat právě nově nastupující mocnosti. O tom, že nové mocnosti svou existencí výrazně redefinují soudobý mezinárodní pořádek, svědčí mimo jiné předpoklad, že do roku 2050 zůstanou mezi šesticí největších světových ekonomik pouze USA a Japonsko a zbytek budou tvořit právě nastupující mocnosti.[3]

Původní trojice nových mocností – Čína, Indie a Brazílie – byla postupně rozšiřována o další země, které více či méně splňovaly obecně akceptované atributy této skupiny (velký ekonomický potenciál, demografický růst, snaha o prosazení změn v mezinárodní politice a ekonomice apod.). Je důležité vyzdvihnout, že přestože za počátek emancipace nových mocností považujeme konec studené války, za

zlomový moment musíme rovněž označit rok 2008 a počátek světové hospodářské recese, po které se začalo hovořit o definitivním konci americké epochy. Přestože například Zbigniew Brzezinski[4] tvrdí, že Spojené státy mají budoucnost ve svých rukou a je jen na nich, zda dokáží vhodně redefinovat strategii, jejímž prostřednictvím budou i nadále světovou supervelmocí, je zřejmé, že jsme svědky vzestupu zemí, o jejichž významu pro mezinárodní systém se před dvaceti lety přinejlepším jen spekulovalo. Ukončení bipolární konfrontace proto můžeme chápat jako strukturální příčinu umožňující vzestup nových mocností, rok 2008 pak jako milník, který potvrdil trendy nastoupené počátkem 90. let 20. století.

Právě výše uvedené diskuse nás inspirovaly k přípravě předkládané knihy, jejímž cílem je přiblížit českému prostředí problematiku vzestupu nových mocností globálního Jihu v mezinárodním systému a předložit možné argumenty vysvětlující, proč některé ze zemí mají potenciál sehrávat v nadcházejících dekádách stále významnější roli v mezinárodním kontextu. Domníváme se, že dané téma – navzdory své aktuálnosti a význačnosti – není v českém prostředí stále dostatečně reflektováno, a dosavadní analýzy zaměřující se na některou z nových mocností jsou spíše ojedinělými pokusy zachycujícími partikulární aspekty jejich vzestupu nežli celkovým pohledem na problematiku jako takovou. Druhým důvodem pak je, že pokud již nějaké texty na dané téma vznikají, soustředí se povětšinou na Čínu a (nebo) Indii, které sice představují ukázkové příklady nových mocností, avšak ani zdaleka nejsou jedinými svého druhu.[5] Zúžením záběru na uvedenou dvojici tak dochází mnohdy ke zjednodušení dané problematiky, což se následně promítá do mylné interpretace některých skutečností. Konečně třetím důvodem, který nás vedl k přípravě této publikace, je fakt, že nové mocnosti jsou často vnímány jako skupina a priori sdílející řadu společných charakteristik, ačkoliv při bližším pohledu lze mezi nimi vysledovat řadu odlišností. Domníváme se proto, že vedle společných znaků má také smysl věnovat pozornost signifikantním rozdílům, které od sebe jednotlivé země navzájem odlišují, a tím ukázat, že každá z nových mocností hájí primárně své vlastní mocenské zájmy. Naším záměrem je proto jak zachytit fenomén vzestupu nových mocností jako takový, a to

včetně strukturálních změn za ním stojících, tak také prostřednictvím pětice případových studií analyzovat, jak se tyto změny odrazily v jejich chování. Mezi otázky, na které se snaží jednotlivé kapitoly průběžně hledat odpověď, patří: Jaké byly strukturální příčiny stojící za vznikem fenoménu nových mocností? Existují znaky, které by byly všem nastupujícím mocnostem společné? Jakými specifiky se naopak vyznačuje chování sledované pětice a lze vůbec hovořit o obecné kategorii nových mocností? Kde můžeme hledat kořeny vzestupu jednotlivých zemí? Jaké motivy měla daná země pro to, aby začala budovat své mocenské postavení, a získala tak status nové mocnosti? Právě diskusi o možných limitech vnímání nových mocností coby homogenní skupiny považujeme za významný impuls pro další rozvoj výzkumu daného tématu.

Vymezenému cíli a zmíněným otázkám odpovídá i struktura knihy, v níž jsou první dvě kapitoly věnovány geopoliticko-mocenským změnám odehrávajícím se v mezinárodním systému na přelomu 80. a 90. let a rovněž vysvětlení klíčových pojmů, se kterými se v rámci debat o nových mocnostech v mezinárodním systému setkáváme. Vedle pojmosloví bude pozornost věnována také fenoménům, s nimiž jsou nové mocnosti nejčastěji spojovány. Jedná se především o tzv. jiho-jižní spolupráci, jejíž existence je považována za projev solidarity zemí globálního Jihu a je zpravidla vnímána jako nástroj, jehož prostřednictvím se mají tyto země emancipovat. Jedním z nástrojů používaných k tomuto cíli je například poskytování rozvojové pomoci ze strany nových mocností, které samy patřily a zpravidla stále patří (!) také mezi příjemce rozvojových prostředků, či vysílání peacekeepingových jednotek do mezinárodních misí, čímž se nové mocnosti snaží zlepšit svou image na mezinárodní scéně.

V druhé části pak bude pomocí pětice případových studií názorně demonstrována proměna pozice dané země v mezinárodním systému, která přímo souvisí s představenými geopoliticko-mocenskými změnami. V rámci případových studií bude věnována pozornost Číně, Brazílii, Indii, Jihoafrické republice a Indonésii, přičemž ačkoliv platí, že do výběru mohly být zahrnuty i jiné země (Rusko, Mexiko, Turecko, Nigérie), rozhodli jsme se pro výše uvedené složení, a to z několika následujících důvodů.

Jak již bylo naznačeno v předchozích odstavcích, můžeme země označované všeobecně za nové mocnosti v zásadě rozdělit do dvou skupin: na trojici Čína – Indie – Brazílie a na ostatní země, u kterých sice zaznamenáváme politicko-mocenský vzestup s koncem studené války, nicméně jejich politický, ekonomický i demografický potenciál je ve srovnání s uvedenou trojicí výrazně nižší. V této souvislosti se setkáváme s množstvím zkratek, jež jsou tvořeny počátečními písmeny zemí, o kterých se mluví jakožto o nastupujících mocnostech. Bezesporu nejznámějším akronymem je BRIC(S), za jehož vznikem stojí investiční skupina Goldman Sachs a její analýza nazvaná *Building Better Global Economic BRICs*, jež v roce 2001 poprvé upozornila na existenci čtyř zemí, které svým ekonomickým potenciálem mají sílu změnit zavedený ekonomický řád.[6] Není bez zajímavosti uvědomit si v této souvislosti dvě skutečnosti, a sice zaprvé, že za vznikem BRIC(S) stál vnější (západní) aktér, který vytvořil označení, jež dané země přijaly za vlastní a začaly se s ním postupně identifikovat. Zadruhé stojí za povšimnutí, že při bližším prozkoumání skupina není ani zdaleka vnitřně koherentní a mezi zeměmi panují obrovské rozdíly. To platí zvláště po roce 2011, kdy byla skupina rozšířena o Jihoafrickou republiku, která byla přizvána především proto, že Čína měla zájem zapojit do spolupráce africkou zemi, a to z důvodu posilování vlastního vlivu na kontinentu. Podíváme-li se na skupinu podrobněji, zjistíme, že zjevné rozdíly panují v charakteru ekonomik, kdy ruská ekonomika je centralizovaná a závislá na vývozu komodit s nízkou přidanou hodnotou, čínské hospodářství je navázáno na mezinárodní obchod a Jihoafrická republika dosahuje v HDP na hlavu úrovně mezi Brazílií a Ruskem a jednoznačně převyšuje Čínu i Indii. Země rovněž nesdílejí společnou vizi o tom, jak by měl vypadat nový globální pořádek, na jehož vytváření by se však všechny rády podílely. Shoda panuje pouze v tom, že stávající mezinárodní řád je třeba změnit, ovšem na tom, jaká by měla být jeho nová podoba, konsenzus neexistuje. Vnitřní diverzita členů skupiny BRICS nás pak vede k výše naznačené úvaze, že mezi novými mocnostmi panují v řadě ohledů natolik významné rozdíly, že je obtížné o nich hovořit jako o homogenní entitě a že primárním zájmem každé z takto označovaných zemí je posílení vlastního mezinárodněpolitického postavení.

Vzhledem k tomu, že země skupiny BRICS jsou právě těmi, o nichž se hovoří coby o nastupujících mocnostech, rozhodli jsme se do případových studií zahrnout kromě Ruska všechny čtyři zbývající členy. Důvodem, jenž nás vedl k nezařazení Ruska, je fakt, že se nejedná o zemi patřící do globálního Jihu a není možné tvrdit, že k její mezinárodněpolitické emancipaci výrazně přispěl konec studené války. Přestože Rusko patří mezi klíčové aktéry mezinárodního systému a má ambici ovlivňovat jeho struktury, nevykazují tyto jeho aktivity charakteristiky, se kterými se jinak setkáváme u dalších nastupujících mocností (například podpora jiho-jižní spolupráce).

Vedle akronymu BRICS se stále populárnějšími stávají rovněž další zkratky, jež odkazují k existenci skupin zemí sdílejících určité společné rysy. Patrně největší konkurenci BRICS dnes představuje skupina MINT, která je tvořena Mexikem, Indonésií, Nigérií a Tureckem a kterou podobně jako v předchozím případě identifikovala investiční skupina Goldman Sachs, respektive její ekonom Jim O'Neill. Odhady hovoří o tom, že v roce 2050 by země MINT měly zaujímat osmou až čtrnáctou příčku ve světě co do velikosti národních ekonomik.[7] Země MINT tudíž mají podle expertů potenciál být novými tahouny významných mezinárodních změn. Jejich společným rysem je specifická geografická poloha, díky které mohou fungovat coby vstupní brána (či dokonce most) do konkrétního regionu.

Dalším oblíbeným označením je CIVETS zahrnující Kolumbii, Indonésii, Vietnam, Egypt, Turecko a Jihoafrickou republiku. Klíčovým společným jmenovatelem této skupiny, jejíž autorství je připisováno Robertu Wardovi, je velmi mladá populace, jejíž průměrný věk se pohybuje kolem 27 let. V případě, že by se podařilo těmto zemím účinně kontrolovat další přírůstek obyvatelstva a současně zajistit této mladé generaci adekvátní pracovní příležitosti, vytvořená demografická dividenda by znamenala obrovský potenciál pro růst jednotlivých národních ekonomik.[8] Za zmínku stojí také zkratka PPICS, jež zahrnuje Peru, Filipíny, Indonésii, Kolumbii a Srí Lanku a za jejíž vznik vděčíme francouzské pojišťovací skupině Coface. Společnost Coface označila uvedené země za neo-nastupující (neo--emerging), což koresponduje s tím, že jde o jakýsi druhý sled nových mocností po zemích BRICS. Skupinu PPICS opět spojuje možnost

značného ekonomického růstu, potenciál k diverzifikaci národních ekonomik a schopnost vyvážet produkty s přidanou hodnotou.[9] Ke skloňovaným zkratkám patří také VISTA tvořená Vietnamem, Indonésií, JAR, Tureckem a Argentinou, TIMBI sdružující Turecko, Indonésii, Mexiko, Brazílii a Indii či KIA zahrnující Koreu, Indonésii a Austrálii.[10]

Konečně posledním ze zmíněných označení je Next 11 (neboli Dalších 11), což je opět termín, který se poprvé objevil v roce 2005 a za jehož rozšíření vděčíme investiční skupině Goldman Sachs. Do jedenáctky zemí jsou řazeny Bangladéš, Egypt, Indonésie, Írán, Korea, Mexiko, Nigérie, Pákistán, Filipíny, Turecko a Vietnam. Jedná se o země, které společně generují 7 % světového HDP a jsou poměrně vysoce urbanizované, což vytváří dobrý předpoklad pro další ekonomický rozmach.[11] Společným znakem uvedené jedenáctky je enormní demografický potenciál.

Z uvedených výčtů zemí je patrné, že za země druhého sledu jsou zpravidla považovány státy, které mají potenciál k značnému ekonomickému růstu a které současně v řadě případů představují významného regionálního hráče. Za nejtypičtějšího představitele této kategorie považujeme Indonésii, která figuruje ve všech uvedených skupinách a coby čtvrtá nejlidnatější země světa má zřejmý potenciál stanout po boku gigantů, jako jsou Čína, Indie či Brazílie. Konečně poslední vysvětlení, proč jsme se rozhodli věnovat pozornost vedle zemí BRICS také Indonésii, plyne z aktivit Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Ta zařadila Indonésii (společně s Brazílií, Čínou, Indií a JAR) mezi země, se kterými má rozšířené portfolio spolupráce jdoucí nad rámec běžných vztahů s nečlenskými státy OECD. Uvedená pětice tak má největší šanci stát se v nadcházejících letech členem OECD, k čemuž sice povede ještě strastiplná cesta, na straně druhé to však svědčí o tom, že OECD má tendenci nahlížet na tyto země jako na relativně koherentní uskupení.[12] Jednotlivé případové studie pak sledují vymezený cíl předložené knihy a snaží se nabídnout pohled na danou zemi v kontextu jejích mezinárodněpolitických ambicí, ke kterým v některých případech docházelo již před koncem studené války, avšak jejich největší rozmach je patrný až s ústupem bipolární konfrontace.

Přestože již zaznělo, že v mezinárodním prostředí se námi sledované téma těší značné pozornosti, je naším záměrem představit danou problematiku v co nejširší perspektivě především českému čtenáři, který může trpět jistým nedostatkem relevantních informací zasazených do adekvátního kontextu. Věříme, že toto „šedé“ místo se nám prostřednictvím této knihy podaří částečně zaplnit či alespoň přispějeme k diskusi, která je na toto téma vedena.

Emancipace nových mocností po konci studené války

Linda Piknerová – Aneta Doljaková

Úvodem

Jak již bylo naznačeno v předmluvě, s konceptem nových mocností se setkáváme s koncem studené války, která zásadním způsobem změnila mezinárodněpolitické uspořádání. Země řazené po více než třicet let do skupiny tzv. třetího světa[1] začaly na počátku 90. let artikulovat své zájmy a sebevědomě promlouvat do nastavení mezinárodního systému, čímž nezadržitelně změnily (a stále mění) jeho podobu. Přestože přelom 80. a 90. let můžeme považovat za stěžejní předěl, kořeny vzestupu zemí třetího světa můžeme hledat již v polovině 60. let, kdy se začalo hovořit o tzv. nově industrializovaných zemích (newly industrialized countries/NICs)[2]. Tato kategorie byla vyčleněna pro takové státy, které začaly díky rychlému ekonomickému růstu způsobenému strukturálními změnami národních ekonomik zaznamenávat zcela bezprecedentní hospodářský růst. V první vlně se do této skupiny zařadili tzv. asijští tygři neboli Hongkong, Singapur, Jižní Korea a Tchaj-wan, kteří byli během 80. let doplněni o druhou vlnu nově industrializovaných zemí zahrnující mimo jiné Indonésii, Malajsii, Thajsko či některé latinskoamerické země, jako jsou Mexiko, Brazílie či Argentina.[3] Zatímco NICs první vlny založily svůj hospodářský vzestup na produkci velkého množství spotřebního zboží, po němž západní svět nesmírně toužil a které mohly prodávat za velmi nízkou cenu, země druhé generace musely více spoléhat na konkurenční boj a svou schopnost nabízet již existující produkty za nižší ceny. Vládám NICs se podařilo pomocí progresivních ekonomických opatření nastartovat hospodářský růst, a tím získat prostředky na socioekonomické reformy směřující zpravidla do oblasti snižování chudoby. Přestože nelze tvrdit, že by tohoto cíle bylo beze zbytku dosaženo, a země jako Mexiko, Brazílie či Indonésie se stále potýkají s obrovskými sociálními problémy, lze se domnívat, že bez ekonomických změn z 80. let by se nacházely v o poznání horší situaci.

S koncem studené války se začalo hovořit o třetí generaci NICs, kam byly zařazeny země jako Čína či Indie, jejichž společným jmenovatelem se stal rychlý ekonomický růst doprovázený budováním speciálních ekonomických zón, podporou státu a exploatací přírodních zdrojů. A právě tyto dvě země se staly zřejmě nejznámějšími reprezentanty nových mocností v mezinárodním systému, které zaznamenávají ekonomický vzestup od počátku 90. let.

Je pochopitelné (a bylo to již naznačeno v předmluvě), že do nových mocností neřadíme pouze Čínu a Indii, ale také Brazílii či Indonésii, které současně spadají do předchozích generací NICs. V případě Jihoafrické republiky pak můžeme trochu váhat, do které z uvedených vln NICs ji zahrnout, a to vzhledem ke specifickým vnitropolitickým okolnostem (srovnej kapitolu o JAR v této knize). Nicméně se zdá, že vzhledem k apartheidnímu režimu, který zemi přivedl do mezinárodněpolitické izolace, jež skončila až počátkem 90. let, a ekonomickým reformám zahájeným ve druhé polovině uvedené dekády, můžeme i tuto zemi řadit do třetí vlny NICs.[4]

Výčet zemí spadajících do skupiny NICs naznačuje, že se jednalo (až na výjimku v podobě JAR) výhradně o země asijské a latinskoamerické a že se tento fenomén zcela vyhnul africkému kontinentu. V relativně nedávné době se však začalo hovořit o fenoménu tzv. afrických lvů (zde je zřejmá paralela s asijskými tygry), což je označení pro ty africké ekonomiky, které zaznamenávají v posledních letech historicky bezprecedentní ekonomický růst. Jedná se o země jako Nigérie, Ghana či Rovníková Guinea, jež staví svůj ekonomický rozmach na vývozu nerostných surovin.[5] Právě export přírodních zdrojů (ropa, zemní plyn, zlato) je však současně neuralgickým bodem ekonomik těchto zemí a jedním ze základních rozdílů mezi nimi a původními NICs. Jedním z důvodů, proč odborníci vkládají do afrických lvů značné naděje, je demografická struktura jejich obyvatelstva. Dle některých odhadů se může africká populace v následujících čtyřiceti letech zdvojnásobit, což vytváří obrovský ekonomický potenciál v podobě mladé, práceschopné generace, která může výrazně napomoci k hospodářskému růstu.[6] Na straně druhé však existují mezi asijskými tygry a africkými lvy patrné rozdíly (politická nestabilita, špatné vládnutí), které naznačují, že pro africké země bude mnohem

náročnější stát se NICs čtvrté generace, než tomu bylo v případě jejich asijských předchůdců.

Charakteristika nových mocností

Vzestup nových mocností můžeme chápat jako jednu z vln emancipace třetího světa, přičemž uvedené skupině zemí lze přiřknout určité společné charakteristiky. Byť pochopitelně platí, že takřka každý ze znaků lze zpochybnit a u každé ze zemí najít určité výjimky z níže naznačených obecných vlastností, přesto se domníváme, že je možné a má smysl skupinu nových mocností obecně definovat.

Jednou z klíčových charakteristik je, že se jedná o země (bývalého) třetího světa, které se snaží změnit stávající mezinárodní finanční architekturu.[7] Zejména země BRICS jsou v tomto směru aktivní a navrhují kupříkladu vytvoření nových finančních institucí schopných poskytovat mezinárodní půjčky, které by mohly svým rozsahem konkurovat prostředkům od Mezinárodního měnového fondu či Světové banky. Významná je kupříkladu iniciativa zemí BRICS z tohoto roku (tj. 2014), která směřuje k ustanovení tzv. Nové rozvojové banky (New Development Bank) a jejímž úkolem má být poskytování úvěrů rozvojovým zemím. Sídlem banky má být čínská Šanghaj, přičemž disponibilní kapitál určený na poskytování úvěrů se má pohybovat ve výši 50 milionů USD (každý členský stát má přispět 10 miliony USD).[8] Za potenciálně sporný bod pro fungování nově vznikající instituce můžeme však již teď označit rivalitu panující mezi Indií a Čínou, kdy první jmenovaná má (oprávněný?) strach z toho, aby Čína prostřednictvím půjček příliš nerozšiřovala svůj vliv v Asii.[9] Problematická je rovněž skutečnost, že státy BRICS čelí řadě vnitřních ekonomických problémů, jejichž řešení si vyžádá obrovské finanční investice.

Činnost v otázkách mezinárodní finanční architektury se však neomezuje pouze na země BRICS. Za zmínku stojí především aktivity Venezuely, která navrhla vytvoření Banky Jihu (Banco del Sur), jejímž posláním by bylo poskytovat úvěry tak, aby napomáhaly k rozkvětu zemí globálního Jihu. Přestože zakládající dokument byl představiteli Venezuely, Argentiny, Chile, Bolívie, Brazílie a Uruguaye podepsán

již v roce 2009, dodnes banka reálně prostředky neposkytuje.[10] Je otázkou, zda tomu bude v budoucnosti jinak, neboť vzhledem k vnitropolitickému napětí ve Venezuele po smrti Huga Cháveze a zvěstem o dalším hrozícím bankrotu Argentiny nelze očekávat, že by země měly zvláštní potřebu investovat do podobných projektů.

S myšlenkou ustanovit novou finanční instituci se setkáváme i v prostředí Afriky, což je vzhledem k jejímu postavení na mezinárodní scéně třeba vnímat jako velmi ambiciózní plán. Na jeho vzniku mají zásluhu vedle JAR také bohatí exportéři ropy (Nigérie, Angola, Súdán, Alžírsko), kteří mají dostatečný kapitál na to podobnou instituci financovat. Za zřejmý úspěch afrických snah o zřízení vlastního finančního domu můžeme označit založení Africké finanční korporace (African Financial Corporation), k jejímuž ustanovení došlo v roce 2007 a jejímiž členy jsou Nigérie, Gambie, Sierra Leone či Libérie. V roce 2014 se korporaci podařilo poskytnout první investici, která směřovala do Čadu.[11] Je pochopitelně otázkou, jak funkční finanční instituci mohou vytvořit země, které se nacházejí ve zřejmých politických (Nigérie), ekonomických (Libérie) či sociálních (Gambie, Sierra Leone) obtížích, nicméně je třeba ocenit už samotnou snahu.

Za zmínku stojí také národní finanční domy jednotlivých nastupujících mocností, které zpravidla nesou ve svém názvu slovo „rozvojové". Jejich původním posláním bylo napomáhat domácímu ekonomickému růstu, a to pomocí investic směřujících k modernizaci jednotlivých průmyslových odvětví. Postupem času se však jejich zaměření rozšířilo a nyní jsou příjemci půjček i jiné národní státy, s nimiž má daná země nadstandardní vztahy. Pozornosti by neměla ujít Brazilská rozvojová banka, jejíž kořeny spadají do 50. let minulého století,[12] Průmyslová rozvojová banka Indie, jejíž počátky sahají čtyřicet let do minulosti[13], či Jihoafrická rozvojová banka, která byla zřízena v roce 1997 a pokrývá celou oblast jižní Afriky.[14]

S návrhy na vytvoření alternativních finančních domů úzce souvisí také další typ aktivit nových mocností, a sice snaha o prosazení změn v oblasti mezinárodního obchodu. Stávající pravidla, kterými se řídí jednání v rámci Světové obchodní organizace, jsou vnímána jako nerovná, a proto nové mocnosti tlačí na jejich redefinici. Velmi

aktivní byly například v rámci tzv. rozvojového kola jednání z Dauhá týkajícího se změn v oblasti zemědělské politiky, nicméně jejich tlak nebyl vyslyšen, neboť země Severu jednak odmítly zmírnit podporu svých zemědělských produktů, a také nepodpořily zřízení speciálního ochranného mechanismu, který by sloužil k ochraně zemědělců ze zemí třetího světa.[15] Otázky zemědělství patří k nejpalčivějším problémům, které země globálního Jihu sužují, a není proto divu, že je ve zvýšené míře akcentují právě nové mocnosti.

Za další společný rys můžeme považovat obrovský demografický potenciál nových mocností, který je dán mladou a velmi početnou populací. V případě, že by byly vytvořeny pro tyto mladé lidi adekvátní pracovní příležitosti, vznikl by značný prostor pro hospodářský růst jednotlivých ekonomik. Na stranu druhou však představuje velké množství mladých lidí také nebezpečí, neboť nepodaří-li se saturovat jejich potřeby, může jejich nespokojenost přerůst v sociální nepokoje, jako tomu bylo u řady arabských zemí. O významu demografického potenciálu svědčí nejrůznější statistiky, z nichž plyne, že například Indie má mít do roku 2030 kolem 1,5 miliardy obyvatel, z nichž 68 % bude ve věku 15–64. To v praxi bude znamenat, že Indie bude moci čerpat výhody plynoucí z demografické dividendy, což je stav, kdy se většina populace nachází v produktivním věku.[16] Takováto společnost pak nemusí vynakládat velké prostředky na saturování potřeb nevýdělečných členů (dětí a seniorů), a naopak je může reinvestovat do opatření prorůstového typu. To, zda se tak skutečně děje, je pak otázkou politického rozhodnutí elit dané země.

Jiho-jižní spolupráce

Mezi stěžejní body definující aktivity nových mocností můžeme zařadit podporu tzv. jiho-jižní spolupráce (South-South Cooperation), která patří k hojně diskutovaným formám soudobé mezinárodní kooperace. Jiho-jižní spolupráci můžeme chápat jako formu kooperace odehrávající se mezi zeměmi globálního Jihu, přičemž jejím hlavním rysem má být symetrie ve vzájemných vztazích. Jinými slovy, ze spolupráce mají rovnocenně profitovat všichni účastníci a nikoliv pouze ti, kteří jsou politicky či ekonomicky silnější. Protikladem k jiho-jižní

spolupráci jsou tak stávající formy kooperace, tedy sever–sever a sever–jih, kdy první jmenovaná zcela ignoruje existenci podstatné části světa a jen posiluje stávající nerovnosti, zatímco druhá využívá slabšího postavení zemí Jihu ve svůj prospěch. Oba modely proto čelí kritice a jiho-jižní spolupráce má být vůči nim alternativou, z níž budou nejvíce profitovat země globálního Jihu.

Jiho-jižní spolupráce má své kořeny již v poválečném období, kdy v roce 1955 proběhlo na konferenci v indonéském Bandungu setkání čelních představitelů nově se formujícího třetího světa, kteří s definitivní platností ustanovili v roce 1961 na konferenci v Bělehradě Hnutí nezúčastněných zemí. Deklarovaným cílem se stalo posílení pozic třetího světa, který veřejně tvrdil, že odmítá být vtažen do bipolární konfrontace a prostřednictvím vzájemné spolupráce hodlá čelit studenoválečné realitě. Ústřední normou platformy se stala tzv. pančašíla neboli pět zásad mírové koexistence, což byl původně princip uplatňovaný v čínsko-indických vztazích.[17] K uvedené pětici zásad patřily 1. vzájemný respekt k územní integritě a teritorialitě, 2. vzájemné neútočení, 3. nezasahování do vnitřních záležitostí, 4. respekt ke vzájemné rovnosti a spolupráci a konečně 5. mírová koexistence. Uvedené body byly poprvé deklarovány roku 1954 po společném jednání čínských a indických představitelů a později se staly základním stavebním kamenem Hnutí nezúčastněných zemí. To také můžeme považovat za první příklad jiho-jižní spolupráce.[18]

Během studené války se objevovaly i další pokusy o navázání spolupráce mezi zeměmi globálního Jihu, z nichž stojí za zmínku především vznik platformy G77 v roce 1964. Toto uskupení tvořené původně 77 nově dekolonizovanými státy usilovalo o zlepšení postavení třetího světa na půdě OSN[19], přičemž jedním z ústředních témat se stala snaha o změnu mezinárodního ekonomického pořádku. Za tímto účelem pak uskupení navrhlo v polovině 70. let iniciativu známou jako Nový mezinárodní ekonomický pořádek (New International Economic Order/NIEO), jejímž cílem mělo být vytvoření takového mezinárodního řádu, z nějž by mohly více profitovat právě rozvojové státy. Smělý plán byl navržen OSN a přijat Valným shromážděním ve formě rezoluce č. 3201, nicméně svého praktického naplnění nikdy nedošel.[20] Navzdory tomuto neúspěchu však

OSN začalo jiho-jižní spolupráci aktivně podporovat a v roce 1978 dokonce vytvořilo samostatnou administrativní sekci zaměřující se na podporu této formy spolupráce. Speciální úřad OSN pro jiho-jižní spolupráci považuje za své stěžejní principy respekt k národní suverenitě, vlastnictví a nezávislosti; vzájemnou rovnost; nepodmiňování spolupráce; nezasahování do vnitřních záležitostí a vzájemnou úctu.[21]

V průběhu 80. let získaly v mezinárodní ekonomice opět jednoznačnou převahu státy Severu, které jako jediné byly schopny předluženým zemím Jihu poskytnout půjčky na oddlužení. Výsledkem bylo přijetí tzv. washingtonského konsenzu, který umožňoval předluženým zemím třetího světa požádat o další úvěr výměnou za přijetí neoliberálních reforem. Dlužní krize z 80. let tak zabrzdila další pokusy o změnu ekonomických pravidel na globální úrovni a znovu potvrdila existenci asymetrie panující mezi Severem a Jihem.[22] Dlužno dodat, že svůj nezpochybnitelný díl viny na neúspěchu jiho-jižní spolupráce měly i samy státy Jihu, které nebyly schopny (navzdory deklarované snaze) postupovat jednotně a hájit společná stanoviska. To se názorně ukázalo během ropných šoků v 70. letech, kdy se země Jihu rozdělily v návaznosti na svoje vlastní zájmy a nebyly s to koordinovat své kroky.[23]

Impuls pro obnovení aktivit v rámci jiho-jižní spolupráce přinesl konec studené války. Za významné momenty můžeme považovat především roky 1999 a 2003, kdy se v americkém Seattlu a mexickém Cancúnu sešli představitelé Světové obchodní organizace. Zatímco první setkání ukázalo na obrovské diskrepance panující mezi zeměmi Severu a Jihu, druhá schůzka podnítila k aktivismu trojici Indie, Brazílie a Jihoafrická republika. Tyto země shodně odmítly návrh dohody mezi USA a EU týkající se zemědělských produktů s tím, že poškozuje rozvojový svět. Na místo toho začaly vyvíjet své vlastní aktivity, a to v rámci uskupení G20+,[24] které můžeme považovat za příklad postbipolární jiho-jižní spolupráce. Zde je třeba doplnit, že označení G20 je zpravidla skloňováno ve dvou významech. První se používá v souvislosti s dvaceti největšími ekonomikami světa[25], přičemž takto používané označení zahrnuje i ekonomiky zemí Jihu (zmiňme např. Brazílii, Čínu, Indii, Indonésii, JAR, Turecko či Argentinu). V tomto případě se také někdy používá označení G22

či rovněž Willardova skupina. Druhou možností je definovat tuto skupinu coby sdružení zemí, které se snaží v rámci mezinárodní ekonomiky prosadit změny v oblasti zemědělské politiky. Někdy se pro tyto státy používá rovněž označení Cairnská skupina podle australského města Cairns, kde se poprvé v roce 1986 sešlo několik zemí nespokojených s charakterem mezinárodního zemědělského obchodu. Skupina zahrnuje jak státy Severu (Austrálie, Kanada, Nový Zéland), tak země Jihu (Brazílie, JAR, Indonésie), jejichž společnou snahou je změnit globální pravidla pro obchod se zemědělskými produkty.

Z dalších významných příkladů jiho-jižní spolupráce je třeba zmínit především platformu IBSA, která je trilaterálním fórem vytvořeným mezi Indií, Brazílií a Jihoafrickou republikou. IBSA není mezinárodní organizací či formálním uskupením, přesto na jejích aktivitách můžeme názorně vidět emancipaci nových mocností. Poprvé se představitelé trojice zemí sešli v roce 2003 a proklamovali, že mají zájem na společném postupu při řešení nejrůznějších mezinárodních, ale i vnitrostátních otázek.[26] Země deklarovaly, že sdílí společný zájem na nastartování národních ekonomik, a to prostřednictvím rozvoje lidských zdrojů, budování infrastruktury a investic do vytváření tzv. znalostní ekonomiky (knowledge economy). Rovněž se zavázaly podporovat snižování chudoby ve světě, k čemuž vytvořily speciální fond, do něhož každá ze zemí vložila 1 milion USD. Ve spolupráci s Rozvojovým programem OSN (United Nations Development Programme/UNDP) pak prostředky fondu směřovaly do projektů na Kapverdách, v Laosu, Burundi či Guinei-Bissau.[27] Významnou součástí aktivit IBSA je také vytváření společných postojů vůči významným mezinárodním aktivitám. Členové IBSA tak koordinují své kroky například ve vztahu k plnění Rozvojových cílů tisíciletí či vůči blízkovýchodnímu mírovému procesu.

Rozvojová spolupráce nových mocností

Vedle vytváření platforem spolupráce podnikají země Jihu i další kroky na cestě k jejich větší mezinárodněpolitické emancipaci. Velkým tématem se tak v rámci jiho-jižní spolupráce stalo poskytování

rozvojové pomoci, a to z toho důvodu, že nové mocnosti se domnívají, že skrze zvyšování prostředků na rozvojovou spolupráci dojde k větší emancipaci zemí Jihu. Podíváme-li se do minulosti, zjistíme, že nové mocnosti tradičně představovaly významné příjemce rozvojových prostředků, které k nim plynuly od tzv. zavedených donorů[28]. Ba co více, dodnes řada z nich v nějaké formě rozvojovou asistenci přijímá, což je zajímavé vzhledem k tomu, že se tyto země snaží prosadit změnu v zavedených standardech a současně z těch stávajících profitují. Je však třeba přiznat, že po konci studené války nastal v tomto směru významný obrat a z řady tradičních příjemců se nově stali poskytovatelé rozvojové pomoci.[29] Můžeme proto říci, že nové mocnosti jsou rovněž i novými poskytovateli rozvojové pomoci. Jejich rozvojové angažmá je v řadě ohledů výrazně odlišné od modelů, které zastávají zavedení dárci, a reflektuje rámec jiho-jižní spolupráce.

Za první typicky odlišný znak můžeme považovat nepodmiňování rozvojové pomoci plněním politických podmínek. To v praxi znamená, že nové mocnosti/noví dárci nesvazují poskytnutí pomoci apriorním plněním politických požadavků a nechtějí po příjemci, aby předem dokazoval, že je ochoten dárcem nastolené podmínky akceptovat. Tímto opatřením se nové mocnosti snaží dát najevo, že v souladu s principy pančašíly respektují svrchovanost každého státu a rozhodně nemají zájem měnit jeho vnitropolitické směřování.[30] Zásada podmiňování pomoci a jejího navázání na dodržování specifických politicko-ekonomických podmínek byla Západem prosazována například v 80. letech s již zmíněným washingtonským konsenzem, který neříkal nic jiného, než že prostředky budou poskytnuty jen těm zemím, které přistoupí na sérii strukturálních ekonomických úprav majících neoliberální (tj. západní) podobu.

Princip nepodmiňování pomoci nachází odezvu především u zemí, které jsou dlouhodobě kritizovány za porušování lidských práv a jimž je pomoc tradičních donorů buď zcela odmítána, nebo výrazně redukována. Příklady takových zemí mohou být Súdán, Zimbabwe či Demokratická republika Kongo, u kterých se zavedení dárci zdráhají z politických důvodů prostředky poskytnout. Naproti tomu nové mocnosti podobný problém nemají a ochotně

s problematickými režimy kooperují. Moisés Naím[31] v této souvislosti dokonce hovoří o fenoménu tzv. darebné pomoci (rogue aid), která je dávána do souvislosti především se státy jako Čína, Saudská Arábie či Írán, jež si vysloužily označení „darební dárci" (rogue donors). Noví donoři tak ve jménu jiho-jižní spolupráce poskytují prostředky i těm zemím, u nichž bylo opakovaně prokázáno flagrantní porušování lidských práv, přičemž tyto své aktivity obhajují principy pančašíly.

Dalším charakteristickým znakem je zaměření rozvojové spolupráce na geograficky blízké státy. To souvisí se dvěma skutečnostmi. Zaprvé s faktem, že nové mocnosti zpravidla nevynakládají na rozvojovou spolupráci tolik prostředků, kolik zavedení dárci, a proto musejí své aktivity redukovat. Zadruhé můžeme vidět, že nové mocnosti se často snaží prostřednictvím rozvojové spolupráce upevnit své regionální postavení, a tudíž vynakládané prostředky směřují do geograficky nejbližších zemí.[32] Zaměření na vlastní region pak koresponduje s tím, že nové mocnosti mají zpravidla tendenci vystupovat rovněž jako mocnosti regionální, o čemž bude pojednáno v další části kapitoly.

A konečně poslední znak, který na tomto místě zmíníme, je absence jednoznačného definování rozvojové pomoci. Zatímco zavedení dárci definují rozvojovou pomoc dle standardů Výboru pro rozvojovou spolupráci (Development Assistance Committee/DAC) OECD, noví dárci/mocnosti takto činit nemusí, a to vzhledem k tomu, že žádná z nových mocností není členem tohoto výboru. Je sice pravda, že členy OECD jsou již i některé z nových mocností,[33] nicméně o definování standardů rozvojové spolupráce rozhoduje DAC, v níž zatím nové mocnosti až na jednu výjimku zastoupeny nejsou.[34] Absence jednoznačného určení toho, co lze a co již ne za rozvojovou spolupráci vydávat, pak vede u nových mocností k tomu, že mohou parametry definice upravovat dle vlastních potřeb. To má za následek, že v rámci rozvojové činnosti mohou být vykazovány i „problematické aktivity" jako například dodávky vojenského materiálu, který je u členů DAC/OECD a priori zakázán.

Uvedené rozdíly mezi zavedenými a novými dárci rozhodně nejsou jedinými,[35] nicméně naznačují alespoň stěžejní odlišnosti, které mezi tradičními a novými poskytovateli panují.

Regionální a (nové) střední mocnosti – konceptualizace pojmů

Z diskuse o nových mocnostech nelze vynechat pojmy, které se v jejich souvislosti také používají, a sice regionální a (nová) střední mocnost. O nových mocnostech se také často hovoří jako o mocnostech regionálních či středních, a proto má smysl věnovat pozornost jejich vymezení a vzájemnému vztahu. Při konceptualizaci jednotlivých pojmů je nutné mít na paměti, že různí autoři s nimi nakládají odlišně a možných interpretací je celá řada. Odlišné možnosti definování regionálních a středních mocností jsou úzce navázány na teoretický přístup, který daný autor upřednostňuje. Přesto se domníváme, že je nutné se alespoň pokusit jednotlivé pojmy vymezit, a nabídnout tak jejich základní charakteristiky, které jsou následně uplatňovány v rámci případových studií.

Při definování obou konceptů je vhodné vyjít z pojmu velmoc (great power), kterou Andrew Hurrell[36] charakterizuje pomocí čtyř znaků. Podle něj můžeme za velmoc označit pouze takový stát, který 1. má schopnost aktivně se podílet na vytváření mezinárodního řádu, 2. je schopen zaujímat jednoznačná politická stanoviska a rozhodnutí a v souladu s nimi jednat, 3. disponuje ekonomickou a 4. vojenskou mocí. Vyzdvižení významu ekonomické a především pak vojenské moci ve smyslu hard power (tj. tvrdá moc) můžeme chápat jako zřejmý projev (neo)realistické tradice studia mezinárodních vztahů. Zmínku o existenci hard power je třeba doplnit také pojmem souvisejícím, a sice soft power (tj. měkká moc), jehož autorem je Joseph Nye. V jeho perspektivě je soft power možné chápat jako schopnost ovlivnit jednání jiných států, a to bez užití prostředků nátlaku.[37] Zatímco uplatnění hard power znamená, že země využívá donucovací prostředky (nejčastěji vojenské, ale také ekonomické), soft power je založena na snaze přimět jiné země akceptovat specifické hodnoty či priority, jimiž se daná země řídí. Zdroji soft power pak mohou být například kultura či obchod.

Vedle ekonomické a vojenské moci coby objektivních ukazatelů při definování velmoci pak musíme dodat, že nezastupitelnou roli sehrává také to, zda je země za velmoc považována a zda je takto

vnímána ostatními hráči v mezinárodním systému. Tento poznatek má svůj nezastupitelný význam, neboť není-li země za velmoc považována jinými aktéry, pak je obtížné, aby se takto chovala. Pouze taková země, která se u ostatních těší uznání a je schopna své hodnoty prosadit na mezinárodní úrovni, může být považována za velmoc.[38]

Koncept velmoci můžeme rozšířit také o pojmy supervelmoc (superpower), regionální mocnost (regional power), střední mocnost (middle power) či malý stát (small state). Pojem supervelmoc se dočkal své popularizace zejména v období studené války a byl spjat s vlastnictvím jaderných zbraní.[39] Ačkoliv nelze tvrdit, že vlastnictví jaderných zbraní bylo jediným kritériem pro zařazení dané země do kategorie supervelmoci (kupříkladu Velká Británie či Francie tento typ zbraní měly, ale za supervelmoci označovány nebyly), jejich absence automaticky vyřazovala danou zemi z možnosti aspirovat na tento status.[40]

Vztáhneme-li výše uvedené poznatky ke konceptu regionální mocnosti, pak rovněž platí, že chování dané země musí splňovat určitá objektivní kritéria, mezi která bývají nejčastěji řazeny:[41]

- schopnost země působit v rámci geograficky omezeného prostoru,
- disponování dostatečnými materiálními a organizačními kapacitami na to, aby země mohla čelit jiným zemím (či koalicím zemí), které usilují o tentýž status,
- aktivismus v řešení regionálních otázek a potenciál k regionálnímu vůdcovství,
- aktivismus v řešení globálních otázek.

Aby země mohla výše zmíněné chování realizovat, musí být vnitropoliticky stabilní a usilovat o to stát se regionální mocností a prosazovat v regionu svá vlastní pravidla (tzv. rule maker). Jen těžko si představit, že stát zmítaný dlouhodobými občanskými nepokoji bude mít kapacity na to aspirovat na status regionální mocnosti. Rovněž musí platit, že vůdčí představitelé země jsou ochotni jednat tak, aby země k naplnění regionálního vůdcovství směřovala, a považují to za svou politickou prioritu. Konečně posledním důležitým momentem

na cestě k definování regionální mocnosti je ochota jiných států v regionu tento status některé ze zemí přiznat.[42]

V tomto kontextu stojí za zmínku bližší rozvedení pojmu „vůdcovství" (leadership), o kterém hovoří například Joseph Nye ve své knize *The Powers to Lead* z roku 2006. Efektivní vůdcovství je dle Nyeho charakteristické tím, že okolní země regionu jsou ochotny akceptovat dominantní postavení jiného státu a následovat jeho chování či jednání. Schopnost vystupovat jako vůdce (například v rámci regionu) pak znamená, že daná země je s to využívat svou soft a hard power a efektivně ji kombinovat. Pro tuto situaci používá Nye označení smart power neboli chytrá moc.[43]

Koncept střední mocnosti je v porovnání s předešlým mladší, s kořeny sahajícími do období studené války. Za jeho zrod vděčíme zahraničněpolitickému chování Kanady, která ačkoliv byla považována za integrální součást Západu, začala prosazovat tzv. politiku budování mostů (bridge-building policy), která představovala základ pro zrod konceptu střední mocnosti. Její podstata spočívala v tom, že Kanada (společně s dalšími zeměmi Západu, jako byly Austrálie, Norsko či Švédsko) začala otevřeně na mezinárodní scéně prosazovat specifické morální standardy, jejichž pomocí měla být řešena vybraná globální témata. Omezení se na předem vybraný úzký segment problémů mělo oporu ve faktu, že uvedená skupina zemí neměla dostatečné kapacity na to promlouvat do všech globálních témat (nejednalo o supervelmoci), ale současně měly dostatečné možnosti na to, aby některá témata ovlivňovaly. Pro tento typ chování se začalo používat označení „diplomacie v nikách" (niche diplomacy).[44] K prosazování řešení vybraných témat pak mělo docházet prostřednictvím internacionalizace mezinárodních norem, které byly shledány jako univerzálně prospěšné. Chování Kanady či Austrálie se stalo jakýmsi předobrazem „mezinárodní prospěšnosti" a začalo se o těchto zemích hovořit jako o „dobrých mezinárodních občanech" (good international citizens).[45] K prosazování mezinárodních norem mělo napomoci zapojení se do multilaterálních institucí, což můžeme považovat za další ze specifických rysů středních mocností, a sice důraz na multilateralismus. S apelem na multilateralismus pak souvisí také zdůrazňování mírového řešení konfliktů a z toho plynoucí

podpora mezinárodního peacekeepingu. Zdůrazňováním multilateralismu daly tradiční (či také zavedené) střední mocnosti jasně najevo, že v podstatě odmítly aspirovat na status regionální mocnosti a rozhodly se plně soustředit na řešení vybraných globálních témat.

To, že se omezily pouze na vybraný segment globálních témat, pak souviselo s omezenými kapacitami středních mocností. Na rozdíl od supervelmocí neměly země jako Kanada či Norsko nástroje k tomu, aby rozhodovaly o charakteru všech globálních otázek, a musely se spokojit s tím, že budou svou pozornost soustředit na specifické otázky, na jejichž řešení jim stačí vlastní mocenské nástroje. Můžeme proto tvrdit, že typická střední mocnost byla taková země, která byla součástí Západu, patřila k ekonomicky vyspělým a politicky stabilním zemím a současně se rozhodla ve své zahraniční politice řídit jistými morálními principy, jejichž praktickým vyjádřením se stalo mezinárodní prosazování norem. K nejvýraznějším normám, jejichž prosazení je dáváno do souvislosti se středními mocnostmi, patří Ottawská konvence bojující proti používání nášlapných min, iniciování Kimberleyského procesu za certifikaci diamantů či prosazení zásady Odpovědnost chránit (Responsibility to Protect/R2P), která ospravedlňuje mezinárodní intervence v případě, že na území dotčeného státu probíhá genocida či zločiny proti lidskosti.

Po konci studené války doznal koncept „středomocenství" (middlepowermanship) významných proměn souvisejících právě se změnami mezinárodního klimatu.[46] Zatímco předcházejících čtyřicet let se k uvedenému typu chování hlásily výhradně země Západu, po ukončení bipolární konfrontace se ke středomocenskému chování začaly postupně hlásit také některé z nastupujících mocností. Zrodil se tak koncept nových středních mocností, který se začal těšit značné oblibě.

Aby země mohla být jako nová střední mocnost uznána, musí být splněno několik podmínek. Vyloučeny jsou země, které 1. kdy usilovaly o to stát se světovým hegemonem, 2. vlastní jaderné zbraně a 3. jsou považovány za podporovatele mezinárodního terorismu.[47] Někdy je ještě připojováno čtvrté omezující kritérium, kterým je nerespektování demokratických principů. Vyzdvihování demokracie jako definičního znaku však naráží na kritiku ze strany některých států hlásících se k tomuto konceptu, neboť poukazují na to, že se jedná

o silně etnocentrický argument, do něhož se promítá skutečnost, že koncept střední mocnosti se rozvinul v prostředí západních demokracií. Nové mocnosti aspirující na status nových středních mocností nejsou v mnoha případech konsolidovanými demokraciemi a nezřídka západní pojetí demokracie kritizují (či alespoň poukazují na jeho nedostatky) s odkazem na fakt, že se jedná o projev dominance Severu. Nové střední mocnosti rovněž (na rozdíl od „svých tradičních předchůdců") výrazně neutlumily své regionální ambice a u řady z nich dochází k prolnutí s konceptem regionální mocnosti.[48] To vede některé autory[49] k tomu, že nechtějí termín „střední mocnost" (byť s přívlastkem „nová") v souvislosti s nastupujícími mocnostmi vůbec užívat a navrhují alternativní označení. Za zmínku stojí například termín Mehmeta Ozkana pivotní střední mocnost (pivotal middle power), jenž má být používán pro země, které jsou středními a regionálními mocnostmi současně.

Geopolitický rozměr regionálních mocností

Důraz na regionální aktéry a regionální bezpečnostní vztahy obecně nabývá v poststudenoválečném období na významu a stává se jedním z předních diskurzů přijímaných jak tvůrci mezinárodněpolitických vztahů, tak i akademickou sférou.[50] Termín region se přitom v politických vědách potýká s dílčí nevyhraněností a nekonzistentností, jedná se o pojem značně obecný a často využívaný pro pojmenování naprosto odlišných záležitostí. Regionem označujeme prostorová uskupení od substátních jednotek přes teritoria zahrnující území několika států až po prostorově nejrozlehlejší oblasti pokrývající svou rozlohou celé kontinenty. Můžeme tak hovořit o celém spektru územních jednotek: od mikroregionů, vnitrostátních a příhraničních regionů přes transhraniční respektive transnacionální regiony až po makro- či panregiony.[51]

V geopolitickém pojetí můžeme termín region chápat jako syntézu působení geografických a politických sil na určitém prostoru a v určitém čase. Zjednodušeně řečeno je pro zastánce geopolitického proudu pojem region vázaný na určitý geograficky vymezený prostor tvořený vzájemně sousedícími státy či nadstátními jednotkami[52]

a jejich politickými vazbami.[53] Zeměpisná poloha v tomto případě sice představuje základní definiční znak regionu, nicméně často bývá podpořena i dalšími společnými prvky, například v oblasti ekonomické, kulturněhistorické, sociální či ideologické.[54]

Z hlediska mocenského uspořádání si můžeme region představit jako jakousi zmenšeninu anarchie, jak ji známe z globálních mezinárodních vztahů. Podobně jako v celosvětovém měřítku, tak také v regionálních vztazích neexistuje žádná nadřazená autorita, která by vzájemné vazby mezi jednotkami regionálního subsystému regulovala, a vztahy mezi jednotlivými aktéry jsou tak dle realisticky smýšlejících autorů řízeny zejména mocenskými zájmy a potažmo kapacitami nezbytnými pro jejich prosazení. Počet mocenských pólů v regionu tak určuje polaritu celého subsystému a charakter regionálně dominující mocnosti či mocností pak podtrhává umístění a význam celé oblasti v globálních mezinárodních vztazích.[55]

Nárůst důležitosti regionů a regionálních vztahů pro mezinárodní politiku mimo jiné přispěl k většímu badatelskému zájmu o fenomén označovaný jako regionální mocnosti, tedy takové státy, které příslušnému regionálnímu subsystému mocensky či ideologicky dominují, a určují tak povahu lokální mezinárodněpolitické anarchie. A tento zájem je patrný i mezi autory klasické (neo)realistické a geopolitické školy, z nichž bude pro náš text nejvýznamnější americký akademik Saul Bernard Cohen, avšak zmíníme se i o dalších pracích pojednávajících o problematice regionálních mocností a částečně do textu také zahrneme kritiku příliš materialistického pojetí celého konceptu z pohledu autorů realistické školy, na základě níž se pokusíme do definice regionální mocnosti zapojit i některé soft power ukazatele.

Cohenův pohled na geopolitické postavení regionálních a středních mocností v mezinárodním systému je do velké míry ovlivněn jeho realistickým a reálpolitickým teoretickým ukotvením, což můžeme pozorovat ve zvýšeném důrazu na silové a materiální faktory moci,[56] jakými jsou například velikost a vybavenost armád, náklady na obranu a zbrojení, vlastnictví zdrojů strategických surovin, počet ekonomicky aktivního obyvatelstva či ekonomická parita dané země.[57] Cohen, podobně jako další autoři klasické geopolitické školy, ve svém

přístupu kombinuje geografický a konstantní koncept státu a regionu s mezinárodněpolitickým a proměnlivým konceptem moci, přičemž předpokládá, že mezi oběma koncepty existuje určitá korelace, do velké míry nezávislá na vůli a zájmech zúčastněných aktérů.[58] Jinak řečeno Cohen považuje roli daného státu v mezinárodních vztazích za podřízenou jeho kapacitám a schopnostem ovlivňovat dění v regionálním, potažmo globálním systému. Zahraničněpolitické vzorce chování, které země produkuje, jsou pak pouze obrazem této role vznikajícím v objektivně daném geopolitickém rámci reality mezinárodních a/nebo regionálních vztahů.

Saul Bernard Cohen rozděluje světové státy dle měřítka jejich mocenského dosahu do pěti kategorií od nejsilnějších a nejvlivnějších supervelmocí přes velmoci druhého řádu až po takové země, jejichž vliv nepřesahuje jejich politicko-geografické hranice. Takové státy pak označuje termínem mocnosti třetího, čtvrtého, respektive pátého řádu, přičemž zejména poslední jmenované mají pro mezinárodní politiku pouze marginální význam.

Pro hierarchizaci velmocenského postavení národních států Cohen využívá výše zmiňované ukazatele hard power, tedy zejména vojenské a ekonomické kapacity (např. velikost a vybavenost armád, výdaje na zbrojení, dostupnost ekonomických zdrojů, výši hrubého domácího produktu či vlastnictví strategických surovin), velikost a charakter území či pozici státu v mezinárodním systému a počet jeho obyvatel, avšak okrajově se zmiňuje i o ideologické a normativní převaze regionální mocnosti nad ostatními členy subsystému.[59] Právě uznání vůdčí role regionální mocnosti v subsystému, ať už ze strany ostatních regionálních aktérů, mezinárodních institucí či ze strany velmocí prvního řádu, je totiž podle některých autorů jednou z klíčových podmínek pro její ukotvení na mezinárodním politickém spektru.[60]

Mocenské postavení jednotlivých zemí bychom proto měli chápat komplexně, v intencích hard i soft power, v materialistickém, ale i ideologickém měřítku. Jedná se o multidimenzionální koncept, nikoliv o ztělesnění pouhé vojenské či ekonomické převahy jedné země nad ostatními.[61] Role státu v mezinárodních vztazích je totiž dána spíše jeho geopolitickou lokací a charakterem vazeb na ostatní aktéry, než jen geografickou rozlohou, ekonomickou výkonností či

počtem obyvatel; je tak na rozdíl od objektivně dané polohy země na mapě světa proměnlivá a odvíjí se v závislosti na změnách v mezinárodněpolitické konstelaci nikoliv pouze regionálního, ale i globálního mezinárodního systému.[62]

Z hlediska výzkumného zaměření tohoto textu pro nás budou stěžejní tzv. mocnosti druhého řádu,[63] které můžeme ztotožnit s fenoménem jinými autory označovaným jako regionální mocnosti, regionální nebo lokální velmoci[64] či pivotní státy.[65] Těmto státům budeme proto na následujících řádcích věnovat zvýšenou pozornost, pokusíme se definovat jejich nejvýznamnější rysy a základní charakteristiky jejich zahraničněpolitického chování. Většina autorů realistické a geopolitické školy se přitom shoduje na následujících čtyřech základních předpokladech, které musí stát, pokud aspiruje na označení regionální mocnost, splňovat: 1. musí být součástí geograficky jasně vymezitelného regionu, 2. musí usilovat o dominantní roli v tomto regionu, 3. musí disponovat nezbytnými předpoklady pro materiální i ideologickou dominanci v regionu a 4. musí disponovat zřejmým vlivem v regionálních mezinárodních vztazích.[66]

Mocnosti druhého řádu tedy představují takové státy, které dominují ostatním aktérům ve svém okolí, ba dokonce jejich vliv může přesahovat i hranice jejich geopolitického regionu, avšak nedosahují převahy v rozlehlejších geostrategických oblastech, či dokonce v celoplanetárním měřítku. Regionální mocnosti působí v jasně vymezeném teritoriu skládajícím se z menšího počtu státních aktérů a do tohoto omezeného teritoria se také snaží projektovat svoji moc a uplatňovat zde své zájmy a ambice. Jinak řečeno: regionální mocnosti, na rozdíl od světových velmocí, usilují primárně o převahu v rámci regionálního, a nikoliv globálního systému. Možné vysvětlení tohoto jednání můžeme nalézt ve skutečnosti, že materiální kapacity regionálních mocností jsou ve srovnání s ostatními zeměmi regionu nadstandardní, avšak nedosahují kvantitativní ani kvalitativní úrovně světových velmocí, a nemohou s nimi proto soupeřit na globální scéně. Na druhou stranu však mocenské kapacity regionálních leaderů postačují na to, aby si tyto země uchovaly dílčí nezávislost na globálních velmocích a nebyly pouze regionálními satelity vykonávajícími vůli velmocí prvního řádu.[67]

Vedle objektivně daných faktorů – jako je geografická poloha státu a charakter jeho území a technologická či ekonomická úroveň vyspělosti – je pro udržení pozice regionální mocnosti důležitá také lokace v centru regionálních, potažmo globálních komunikačních sítí a v blízkosti nejvýznamnějších tranzitních tras. Právě kontrola regionálního transportu poskytuje mocnostem druhého řádu možnost snáze ovlivňovat, nebo dokonce ovládat ekonomické dění v sousedních zemích, ba i regionech, a posilovat tak svůj vliv v porovnání s ostatními aktéry.[68] Někteří autoři dokonce považují hospodářský úspěch (respektive neúspěch) regionální mocnosti jako klíčový pro mezinárodně-ekonomické směřování celého regionu. Jinak řečeno s hospodářským růstem regionální mocnosti stoupá i padá ekonomika subsystémových partnerů.[69]

Dalším charakteristickým rysem dominance mocností druhého řádu v regionálním subsystému je prosazování jimi uznávaných a preferovaných souborů pravidel a zvyklostí mezi jejich sousedy, díky čemuž mohou stimulovat svoji převahu nad ostatními aktéry také v normativní oblasti.[70] Status mocnosti druhého řádu se tak neodvíjí pouze od materiální převahy, přestože ta je v reálpolitickém myšlení považována za stěžejní, ale je ovlivněn také dominancí v oblasti ideologické a normativní.[71] Regionální mocnosti by měly disponovat určitou morální autoritou, jež jim umožňuje snáze prosazovat svůj model lokálního mezinárodněpolitického uspořádání, přikládá jim roli ochránce regionálních norem, vzorců chování a hodnot, ba dokonce je v případě nutnosti činí oprávněnými a respektovanými lídry peacekeepingových misí v regionu.[72]

Regionální mocnost tak disponuje potenciálem ovlivňovat, nebo dokonce určovat chování subsystémových partnerů v intencích hard i soft power; avšak v důsledku aktuální geopolitické reality není schopna ovlivňovat všechny aktéry napříč celým mezinárodním systémem, ale pouze ty, kteří se nacházejí v jejím geograficky nejbližším okolí.[73] Regionální mocnosti představují ústřední aktéry regionálního mezinárodního subsystému, určují jeho mocenskou dynamiku i polaritu, ale na rozdíl od mocností prvního řádu, tedy supervelmocí, nemohou přímo ovlivňovat globální mezinárodněpolitické dění.[74]

Podobně jako je proměnlivá mezinárodněpolitická realita, je proměnlivý i výčet jednotlivých regionálních mocností. Zatímco

v 80. letech se tímto označením pyšnily například Jugoslávie či Německá demokratická republika, dnes již tyto státy na mapě světa vůbec nenajdeme. Navíc další země jako Saúdská Arábie, Maroko, Kuba či Demokratická republika Kongo zaznamenaly po skončení studené války ústup ze slávy, a přišly tak mimo jiné i o svoje postavení mocnosti druhého řádu. Naopak Jižní Korea, Vietnam či Thajsko v posledních desetiletích dosáhly citelného nárůstu mocenských kapacit, a můžeme je tak označit za nové (poststudenoválečné) regionální mocnosti.[75]

Ve své knize z roku 2003 Saul Bernard Cohen jmenuje na třiadvacet konkrétních mocností druhého řádu, přičemž některé z nich mají podle jeho názoru větší šanci na to uspět v mezinárodních vztazích a dosáhnout vyššího statusu než jiné. Mezi země aspirující na postavení velmocí prvního řádu přitom Cohen řadí Indii, Brazílii, Kanadu, Turecko, Austrálii, Írán, Nigérii, Izrael a Jihoafrickou republiku. Naopak jako státy se spíše omezenými šancemi na progres prezentuje Irák, Polsko, Srbsko a Černou Horu, Alžírsko, Thajsko, Argentinu a Ukrajinu.[76]

Výčet konkrétních regionálních mocností podrobuje Cohen následné revizi ve své knize *Geopolitics: The Geography of International Relations* vydané v roce 2009. Zde již hovoří pouze o dvaceti mocnostech druhého řádu, přičemž těmi s největším mocenským potenciálem nadále zůstávají Brazílie, Turecko, Austrálie, Írán, Nigérie a Jihoafrická republika a nově k nim přidává také Kanadu. Naopak zeměmi s minimálními nadějemi na mocenský vzestup i nadále zůstávají Alžírsko, Argentina a Thajsko. Irák, Srbsko, Černá Hora, Polsko a Ukrajina se z Cohenova nejnovějšího seznamu regionálních mocností vytrácejí úplně, zatímco se do něj navrací Saúdská Arábie[77] a premiérově se v něm objevuje také Venezuela[78, 79]. Ani v jednom případě přitom Cohen mezi mocnosti druhého řádu nezahrnuje členské země Evropské unie, jelikož ji samotnou jako celek považuje vedle Spojených států amerických, Ruska, Číny a Japonska za světovou velmoc první úrovně.[80]

Termín regionální mocnosti či mocnosti druhého řádu tak můžeme shrnout na základě několika ústředních definičních znaků následovně: jedná se o zemi vojensky, ekonomicky i technologicky dominující

svému regionu; zemi, která se ve vztahu ke svým subsystémovým parterům těší uznání dílčí nadřazenosti a autority, a zemi, která je také ze strany světových velmocí chápana a přijímána jako regionální lídr. Regionální mocnost vstupuje do mezinárodních vztahů jako dominantní představitel určitého geograficky vymezeného segmentu mezinárodního systému, jako aktér sice mocensky slabší než globální (super)velmoci, ale silnější než jednotliví státní aktéři, což také do velké míry podmiňuje zaměření její zahraniční politiky primárně na subsystémovou úroveň a udržení si dílčí převahy ve „svém" regionálním subsystému.

Zahraničněpolitická role mocnosti druhého řádu se přitom odvíjí nejen od objektivně daných předpokladů, jakými jsou například geografická poloha státu nebo přístup k surovinovým zdrojům, a od vojenských či ekonomických kapacit, ale také od normativní převahy a uznání a akceptování dominance daného státu ostatními jednotkami regionálního subsystému.[81] Ačkoliv zastánci geopolitického pojetí konceptu regionální mocnosti považují hard power ukazatele za stěžejní, ve snaze o komplexní pojetí fenoménu mocností druhého řádu nelze zcela vyloučit i některé aspekty tzv. low politics, jako například respekt k normativnímu řádu regionální mocnosti ze strany jejích subsystémových partnerů či důvěra v její morální autoritu a funkci strážce regionálního míru a pořádku.[82]

Tradiční a nastupující mocnosti po skončení studené války

David Šanc

Úvodem

Nástup tzv. nových mocností je proces, který spojujeme s obdobím po skončení bipolární konfrontace (respektive tzv. studené války). I když růst mocenského a ekonomického významu některých zemí považovaných za nastupující mocnosti nastal již dříve, teprve podmínky, které nastaly po zhroucení bipolárního mezinárodního systému, umožnily skutečné etablování nových mocenských center. Cílem této kapitoly je nastínit politické, geopolitické, ekonomické, demografické a další změny a jejich důsledky, jež ovlivnily mezinárodní prostředí po skončení bipolární konfrontace a umožnily nástup nových mocností.

Téměř po celou druhou polovinu 20. století byl mezinárodní systém definován strategickým a ideologickým soupeřením Východu a Západu. Jak Východ, tak Západ reprezentovaly dva mocenské bloky, každý s jednou dominantní mocností, přičemž aktéři mimo tyto bloky měli (i přes určitou snahu – viz např. Hnutí nezúčastněných zemí nebo G77) na regionální i globální dění jen malý vliv.

Jestliže byla po několik staletí západní Evropa hlavním mocenským (a od 19. století i ekonomickým) centrem světa, pak tuto pozici ztrácí po druhé světové válce. Imperiální mocnosti západní Evropy byly událostmi druhé světové války oslabeny mocensky i ekonomicky. Mocenský úpadek evropských mocností se následně projevil v procesu dekolonizace, neboť impéria hlavních evropských mocností (Velká Británie, Francie) se během dvaceti let po skončení světové války téměř úplně rozpadla. I když Velká Británie i Francie po druhé světové válce získaly stálé zastoupení v Radě bezpečnosti OSN a poměrně rychle i další důležitý mocenský atribut druhé poloviny 20. století – jadernou zbraň, a udržely si tak pozici (tradičních) mocností, dominantní mocenské postavení v rámci západního bloku přechází na USA.

USA se po druhé světové válce staly nejvýznamnější světovou mocností (velmocí). Evropské mocnosti byly oslabeny světovými válkami; Sovětský svaz se USA mohl rovnat vojenskou kapacitou, nicméně jeho kapacita ekonomická zaostávala.[1] USA se staly zásadním garantem bezpečnosti Západu a jeho hlavních spojenců – bezpečnostní vazby s evropskými zeměmi byly institucionalizovány vznikem multilaterální Severoatlantické aliance (NATO) a s mimoevropskými státy USA vstupovaly do bilaterálních vztahů (Austrálie, Nový Zéland, Japonsko, Jižní Korea). Podle Nadkarniové[2] vytvořily, díky bezpečnostním zárukám poskytnutým ze strany USA, západoevropské země a Japonsko nový způsob získání mocenského postavení, který byl založen na ekonomické síle a obchodních aktivitách.

Mocenským vyzyvatelem Západu v čele s USA se po druhé světové válce stal Sovětský svaz (SSSR) dominující východnímu bloku. Bezpečnostní a ekonomická „spolupráce" ve východním bloku byla zajištěna Smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci (tzv. Varšavská smlouva), respektive Radou vzájemné hospodářské pomoci. Jestliže je výše v textu uveden termín spolupráce v uvozovkách, znamená to, že spolupráce v rámci východního bloku (na rozdíl od bloku západního) nebyla primárně dobrovolná, ale vynucená SSSR, který de facto diktoval satelitním státům základní východiska zahraniční politiky. USA a SSSR v postavení supervelmocí dominovaly jednotlivým blokům a mocenský, respektive geopolitický vliv ostatních států byl marginální. V takto definovaném prostředí nebyly podmínky pro působení aktérů, které bychom mohli označit za regionální mocnosti.

V průběhu tzv. studené války nedošlo kvůli zajištění vzájemného zničení obou supervelmocí v případě jaderného útoku k přímé konfrontaci, nicméně bipolární struktura mezinárodního systému se projevovala zástupnými konflikty s ideologickým podtextem hlavně v rozvojových zemích (Střední Amerika, subsaharská Afrika, jihovýchodní Asie). Západ, respektive USA bránily přímo či nepřímo šíření komunistické ideologie, což zahrnovalo i více či méně úspěšné pokusy likvidovat levicové režimy. Naopak SSSR a východní blok přímo či nepřímo podporovaly levicové režimy a subjekty, které usilovaly o převzetí moci ve státech afilovaných k Západu. Mimo soupeřící a ideologicky vyprofilované bloky pak (teoreticky) stály

země sdružené v Hnutí nezúčastněných (vznik 1961), mezi jehož nejvýznamnější členy patřila Jugoslávie, Indie, Egypt nebo Indonésie.

Přesvědčení obou supervelmocí, že v případném globálním konfliktu by se jedné ani druhé straně pravděpodobně nepodařilo zvítězit, vyústilo do období přes čtyřicet let trvajícího míru, kdy nedošlo s výjimkou lokálních konfliktů (viz výše) k žádným rozsáhlejším vojenským střetům. Charakteristickým rysem období „dlouhého míru" byl podle Jablonskyho[3] mimo jiné výrazný vědecký a technologický pokrok a vývoj v komunikačních a dopravních technologiích. Právě díky inovacím a mírovým podmínkám se v druhé polovině 20. století mohly globálně rozšířit výsledky vědeckých výzkumů, včetně medicínského. Tento proces však měl i negativní stránku – stejně se šířily i technologie související s nekonvenčním zbrojením (včetně jaderného), terorismus, obchod s narkotiky nebo pandemie HIV/AIDS.

Strnulé bipolární uspořádání světa se začalo měnit po nástupu Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu.[4] SSSR osmdesátých let stále disponoval značnou vojenskou silou, ale v mnoha jiných ohledech byl podle Nálevky[5] na úrovni rozvojové země (nízká životní úroveň většiny obyvatelstva, zaostalý průmysl a zemědělství, problémy spojené s životním prostředím apod.). Gorbačovovo vedení SSSR iniciovalo celou řadu reforem, které měly liberalizovat sovětský režim a zlepšit hospodářskou situaci. V zahraniční politice se Gorbačov postupně snažil snížit napětí mezi velmocemi (došlo k jednáním mezi SSSR a USA mj. o omezení jaderných zbraní) a rovněž deklaroval, že SSSR již nebude omezovat suverenitu zemí ve své sféře vlivu (opuštění tzv. Brežněvovy doktríny).

Sovětské „nové myšlení" v zahraniční politice vyústilo v dramatické geopolitické změny ve středovýchodní Evropě na přelomu 80. a 90. let 20. století. Ke zhroucení komunistických režimů došlo v bývalých sovětských satelitech: Polsku, Maďarsku, Československu, Německé demokratické republice, Rumunsku a dalších. Završení zásadních změn v postsocialistické středovýchodní Evropě představovalo sjednocení Německa v roce 1990. Vnitřní problémy SSSR a jeho mocenské oslabení měly za následek probuzení nacionalistických tendencí v některých neruských periferiích SSSR (předně v Pobaltí). I přes snahu konzervativních politických (komunistických) kruhů zvrátit nepříznivý